

Szamosi Ivánné

Életrajz

Szamosi Ivánné a hetvenes évei közepén járó, értelmet és melegséget sugárzó idős asszony. Maradandó nyomot hagytak rajta a koncentrációs táborban elszenvedett kísérletek. De ez a korlátozottság – nehéz járása – nem akadályozza meg abban, hogy tevékeny életet éljen. Ma is aktívan dolgozik. Budapest külső kerületében, Kőbányán él már negyven éve egy háromszobás, az 1950-es években épült tömblakásban, idősebbik lányával, aki elvált. Lányát, aki nem dolgozik, ő tartja el. A lakásban fellelhetők az egykori polgári otthonból megmaradt bútordarabok, képek, dísz tárgyak. Szamosi Ivánné ma is minden nap elmegy munkahelyére, a Cicero Könyvkiadóba, Újlipótvárosba, ahol ügyvezető igazgatóként dolgozik.

A családi legendárból ismert a dédapámnak, édesanyám anyai nagyapjának, nevezetesen Schön József néptanítónak a neve, aki a Zsidó Lexikonban is szerepel, és aki a maga korában tankönyvíró és pedagógus ember volt [„S. József, pedagógus, szül. Szillen (Somogy vm. [= Somogyszil])

1846. Előbb vidéken tanított, majd a fővárosban igazgató-tanító lett. Cikkei a Néptanítók Lapjában, Ethnologische Mittheilungenben (Gebräuche ungarischer Juden 1896), Magyar Pedagógiában, Magyar Nyelvőrben jelentek meg. Önálló művei: Pedagógus és szaktudós (1879); A tanítás művészete (1899); A szocializmus ismertetése (1899); Gyakorlati családi nevelés (1901).” Magyar Zsidó Lexikon, szerk. Ujvári Péter (Budapest, 1929).]. Azt tudom, hogy nagyon jó ember volt, és a feleségét fiatalon elvesztette. Két lánya volt, az egyik a nagymamám, Hermina, másik a Szerá, és azzal a családi ággal, ami a Szerá nénitől származott, én nagyon közeli viszonyban vagyok. Ők az én életemben nagyon jelentős szerepet játszottak. Különösen régebben gyerekkoromban, de legfőképpen az után, hogy a holokausztban elvesztettem a szüleimet, és árva lettem. Kármán Andorné, Bözsi a háború után mint anyám szeretett engem. A Szerá néni [tehát a nagymama testvére] férjhez ment Messinger Józsefhez, a lánya Erzsike volt, akit később Kármán Andornénak hívtak, sajnos már meghalt. De a gyerekeivel, a Kármán Gyurival és a Kármán Julival mai napig tartó szoros kapcsolatom van. Én meg a Hermina ágtól származom.

Az anyai nagyszülőkről mondottakat a Neufeld ágtól indítanám. Ez a férfiág. Anyai nagyapám Neufeld Manó. Valamikor magyarosítottak Sebestyénre, de hogy mikor, azt nem tudom. Az anyai nagyapámnak volt hat édes- és hat féltestvére. Csak három lánynak a nevére emlékszem: Hanna, Frida és Teréz. Az édestestvérek között volt a Hanna néni, aki Alexander Manóhoz ment feleségül, és Sátoraljaújhelyen éltek. Sok gyerekük volt. Volt az Ödön, a Sándor, akinek a feleségét emlékezetem szerint Corának hívták; a Dudus, hogy mi volt a másik neve, azt nem tudom; az Elza, az Ilona, aki Szerencsen élt, ha jól emlékszem, orvos volt a férje; és végül az Ernő. Az Ernő

feleségét, ha jól emlékszem, Margitnak hívták, és Gyurika volt a fiuk. Szoros, szeretetteljes kapcsolat volt az ő családjukkal. Ők voltak, mondhatjuk, a legvallásosabb ága a családnak.

Nagyapám testvérei gyerekeinek többsége még az 1920-as években kiment Amerikába, ezért nem tudok róluk túl sokat. A sok testvér gyerekei közül kettőről tudok: az Irén meg az Erzsi szintén kivándoroltak Amerikába és ott megvetették a lábukat. A deportálásból hazatértem után évekig anyagiilag támogattak engem.

A nagyapám, Sebestyén Manó elvette feleségül Schön Hermina nagymamámat, és így lett ő Sebestyén Manóné. Hogy Manó nagyapám mikor született, azt nem tudom, csak azt tudom, hogy 1933-ban halt meg, amikor én öt éves voltam. Valószínűleg Homonnán született, ami ma Szlovákia, de ebben nem vagyok biztos [Homonna – nagyközség volt Zemplén vm.-ben, 1910-ben 4500 lakossal, járási hivatalokkal; a lakosok 38%-a magyar, 31%-a szlovák, 21%-a német volt. A trianoni döntéssel Csehszlovákiához került. – A szerk.]. A nagymamám, Schön Hermina pedig Veszprémben született 1870-ben. Hogy hol ismerték meg egymást, azt nem tudom. A házasságkötésük az 1800-as évek vége felé történhetett Budapesten, mert 1895-ben már megszületett az első gyermekük, Ernő.

A nagyapám egy kereskedelmi iskolának volt az igazgatója hosszú évtizedekig, és mellette törvényszéki írásszakértő is volt. Nagyon kedves, jó ember volt. Nagyon szeretett engem, de túl sokat nem tudok róla mondani. Nagymamámról sokkal több emlékem van. Nekem tulajdonképpen két anyám volt, a Hermina nagymama és Leonóra, a lánya. A nagymama velünk élt.

Az anyai nagyszüleimnek négy gyereke született, egyik sem él már. Nagymamámnak ugyan volt tanítónői oklevele, de nem dolgozott. Akkoriban nem volt szokás, a nők inkább a gyerekeket nevelték. A négy gyerek felnevelése egy keresetből még az 1920-as években sem volt könnyű dolog. Sebestyén Ernő nagybátyám volt a legidősebb. Elég nagy korkülönbség volt Ernő és a következő gyerek között, aki a Lilike volt, és aki 1901-ben született. Ő fiatalon, 1930 körül meghalt. A halálát a család sose tudta kiheverni. Tragédia volt nálunk, vérmérgezést kapott, és nem tudták kigyógyítani. Utána következett az édesanyám, akit Sebestyén Leonórának hívtak, ő 1904-ben született, és valószínűleg Ravensbrückben, a koncentrációs táborban halt meg. Édesanyám nagyon szépen tudott szavalni, színészképző iskolába is járt egy darabig. De aztán ebből nem lett semmi, bizonyosan anyagi okok miatt kellett abbahagynia. Háztartásbeli volt.

A nagyszüleim legfiatalabb gyereke Sebestyén Lajos volt, 1908-ban született. A két fiút, Ernőt és a Lajost jogásznak taníttatták, és hogy annak a költségeit biztosítani tudja a nagyapám, bizony a két lányának úgy kellett férjhez mennie, hogy lehetőleg valamilyen gazdag családba házasodjanak be. Ez volt az ára annak, hogy a fiúk tanuljanak. Ezt sikerült is elérni a lányoknál. Talán az idősebb, a Sebestyén Ernő nagybátyám még valamennyire ügyvédkedett, de a Lajos soha. Lajos megnősült az 1940-es évek elején, a feleségét Wollák Magdának hívták. Az Erkel utcában volt egy déligyümölcsüzletük. Lajos munkaszolgálatosként halt meg Ukrajnában. Az utolsó hír Lajos nagybátyámtól 1943-ban jött. Meg is van az a levele, amiben megírta, hogy a napokban viszik őket, nem tudom, hányas, 41-es vagy 42-es zászlóaljjal, és hogy próbáljunk segíteni. Nem sikerült. Magdát a Dunába lőtték a nyilasok [lásd: zsidók Dunába lövése]. Ernő a háborús időszakot egy gyárban, hamis papírokkal tudta túlélni.

Az apai ág a Rosenfeld ág. A nagyapám, az édesapámnak az apja Rosenfeld Miksa volt. A család nagykőrösi volt, nagyapám volt az alapítója, később igazgatója egy gyümölcs- és zöldség-nagykereskedésnek. Őt nem ismertem személyesen. 1928-ban, az én születésem előtt meghalt. Csak a nagyanyámat ismertem, őt Bruck Malvinnak hívták. Amíg Nagykőrösön éltünk, addig egy házban laktunk vele és édesapám egyik testvérével, akit Rosenfeld Palinak hívtak. A nagymamám egy nagyon primitív, egyszerű, paraszt-zsidóasszony volt. Nem túl sok jót tudok róla mondani, de azért rosszat se! A Rosenfeld nagymama abszolút nem úgy viselkedett velem, mint egy nagymama. Sose éreztem ezt az ő részéről. Ő is elég hamar meghalt. Az 1930-as évek elején, azt hiszem, 1933-ban halt meg. A temetésére emlékszem. Zsidó temetés volt, neológ.

Apámék hatan voltak édestestvérek, öt fiú, és volt egy lánytestvére, akit Rosenfeld Irénnek hívtak, Fabriczky Hermanné volt a férjezett neve. Ő Pesten lakott, és savanyítóüzeme volt a Csaba utcában, ahol savanyúságot gyártottak. Azt hiszem, a férje korán elhalt, a két lánya nagyon férfiasan nevelkedett, és azok vezették ezt az üzemet. A háború után, azt hiszem, hogy külföldre mentek. Gyerekeik nem voltak. Akkor volt a Rosenfeld Imre nagybátyám, az orvos volt Nagykőrösön. Ő volt a legfiatalabb, nőtlen. Azon kívül, hogy nagyon jóteknő volt, egy morc pali volt, goromba modora volt, viszont csodálatosan zongorázott. Föltette a lemezeket a legjobb zongoristáktól, és nyitott ablaknál szólt a hanglemez, és ő meg játszotta ugyanazt. Akkor volt a Rosenfeld Gyula nagybátyám, az ügyvéd volt, őneki volt a drága Klárka kislánya. Klárka és a mamája, Janka Auschwitzba került, és nem jöttek vissza. Aztán volt a Rosenfeld Sándor, az édesapám, aki az első világháborúban fogságba esett, és hét évig volt Szibériában, Krasnojarszkban. Elég későn nősült, és 44 éves volt, azt hiszem, amikor én születtem. Volt még a Rosenfeld Pál. Pali keresztény felesége az utolsó pillanatban szült egy Imre nevű fiút. Mikor vitték a Pali bátyámat a gettóba Kecskemétre, a gyerek a kezében volt, a felesége utánaszaladt, és sikerült neki a gyereket kivenni a Pali kezéből. Így az Imre életben maradt. Volt még egy testvér, a Rosenfeld István, a Pista bácsi, az Fülöpszálláson lakott [Fülöpszállás – Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben lévő nagyközség, 1910-ben 6000, 1920-ban közel 6200 főnyi lakossal. – A szerk.]. Ott volt egy vegyeskereskedése, nagy ritkán én is megfordultam náluk. Gyerektelenek voltak. Örökbe fogadtak egy Ibolyka nevű kislányt. Ő is és a felesége is a deportálásban halt meg.

Édesapám, Rosenfeld Sándor Nagykőrösön született 1884-ben. 1938-ban Ácsra magyarosította a nevét. Az édesapám szikár, sovány ember volt. Nem volt különösebben intelligens, nem egy olvasós ember volt. Szeretett kártyázni. De jó ember volt. Engem is szeretett, elvitt néha a Lakner bácsi előadására színházba, amikor már Budapesten laktunk. Lakner bácsinak gyerekszínháza volt [Lakner Artúr, azaz Lakner bácsi Gyermekszínháza – gyermekszínészekből álló társulat – 1926 és 1943 között működött. – A szerk.]. Ő egy kicsit háttérbe volt szorítva a családon belül. Részt vett ugyan az anyukám barátainak rendezett író-vacsorákon, de nem nagyon kötötte le őt.

A nagyapám halála után a két fiú, az édesapám és a Pali nagybátyám vették át a nagykőrösi cég irányítását. A specialitásuk az volt, hogy gyümölcsöt, zöldséget vásároltak Nagykőrös környékén, amit aztán sok-sok asszony csomagolt. Hűtővagonokban szállították Németországba, és nem tudom, még hova. Fehér hűtővagonok voltak, megkülönböztetett színűk volt. Apukám elment reggel vásárolni, és hozta teherautóval az árut, az asszonyok már ott voltak az udvarban, és dolgoztak, alighanem még aznap vitték az árut a vasútra. Nagyon kellett sietni vele. Előfordult, hogy nem megfelelő minőséggel érkezett meg külföldre, ebből voltak viták a fizetés körül. Emlékszem ilyenre meg a levélváltásra. Olykor borzasztó haragos leveleket írtak. Mert ha nem jó

minőségű az áru, nem lehet értékesíteni.

Pali nagybátyám is egy paraszt-zsidó ember volt, és az édesapám is tulajdonképpen egy olyan típusú ember volt. Édesapám nagyon szorgalmasan dolgozott a korlátolt felelősségű társaságban. Hajnalban kelt, és ment a környékre vásárolni, Ceglédre meg kisebb falvakba. Ő volt a fő bevásárló, meg irányította a csomagolást, szállítást. Mind a két anyai nagybátyám, Ernő és Lajos is részt vett a kft. munkájában, amennyiben ők képviselték a céget Németországban, ahova a gyümölcsöt és a zöldséget szállítottuk. Ők ott fogadták az árut, és bonyolították az üzlet ottani részét. Svájcba is szállítottak. Az anyukám is bekapcsolódott a kft. munkájába, aztán pedig ő lett a családfenntartó. Agilis teremtés volt. Egyszer voltam is az anyukámmal még kisgyerekkoromban Svájcban, elvitt magával, valami üzleti tárgyalás volt, és oda mentünk. Kettesben voltunk anyukámmal. Emlékszem a hóra meg a sirályokra. Meg ott a szállodában ettem életemben először vaját kisgyerekkoromban, ott olyan finom vajaskifli volt.

Egészen 1941-ig jól ment az üzlet. Akkor a kft. tönkrement. A konkurencia tette tönkre. Volt Nagykőrösön egy másik nagykereskedő, a Benedek nevű cég [Benedek József és fiai gyümölcs-, baromfi- és tojáskiviteli üzem]. Ez a Benedek cég, akik borral is kereskedtek, úgy tette tönkre az édesapámat, hogy egy évben, amikor édesapámék borral is kereskedtek, a Benedek cég olyan alacsony áron bocsátotta közre a bort, hogy az édesapámék nem tudták eladni a sajátjukat, így a készleteik megmaradtak. Minden elveszett. Elárverezték a házat, a lovakat, a teherautót, mindent.

A szüleimet valószínűleg úgy kommandálták össze [lásd: házasságközvetítő, sádhen]. Nem volt egy szerelmi fellángolásból vagy ismeretségből adódó házasság. Tisztességes, rendes házasság volt. Édesapám az első világháború után hét évig volt hadifogságban. 1925-ben kellett hogy hazajöjjön, és 1926-ban házasodtak össze az édesanyámmal. 1928-ban megszülettem. Iskolás éveim előtt Nagykőrösön éltem. Az elemi zsidó iskolát is ott kezdtem el.

A nagykőrösi ház egy csoda volt az én gyerekkoromban. Elég nagy ház volt, két részre volt osztva, az elülső szintet laktuk mi, a hátsó szintet pedig a nagymama és Pali nagybátyám. Ott, a mi részünkben volt egy hálósoba, egy gyerekszoba, egy szalonféle, és volt egy nagy ebédlő, amit sose használtunk, mert nagyon sötét volt. Alul voltak a mellékhelyiségek, nagy spejz, egy nagy konyha, meg volt ott valamilyen cselédszobaféle is. Oldalt volt egy lépcső, az vezetett föl a fürdőszobához. Az akkori viszonyokhoz képest modern bútoraink voltak, az ablakok nagyon szépek voltak, a házat beborította a vadszőlő vagy nemes szőlő, nem tudom. Arra emlékszem, hogy az ablakon ki lehetett nyúlni, és azt a szőlőt meg lehetett enni. Volt egy kis virágoskert, benne egy pici kis medencével, ami halaknak volt. Hatalmas nagy fák, azon gerlicék voltak, és nagy akácfák voltak, és azok alatt reggelizgettünk. Körben meg az udvar aszfaltozva volt, körbe lehetett a házat biciklizni. Az is egy kedvelt szórakozásom volt. És volt egy raktárépület-féle, ahol a gyümölcsös csomagoló asszonyok dolgoztak, meg egy nagy pince, ahol a hordók álltak. Ott elég mozgalmas volt az élet.

A ház Nagykőrös közepén volt, nagyon jó helyen, nagyon nagy terület volt. Egészen 1941-ig voltunk mi ott, amikor teljesen tönkrement a kft. Akkor költöztünk föl végleg Budapestre.

Arra emlékszem, hogy Nagykőrösön mindig jártunk a templomba. Zsidó iskola volt, ahova elkezdtem járni. A tanító bácsit is nagyon szerettem, a lánya az unokatestvéremnek, Rosenfeld Klárikának a barátnője volt. A barátaim csak zsidók voltak. Az élet abból állt, hogy együtt jártunk a

strandra, nagyon jó artézi strand volt, biciklitúrákat tettünk, moziba jártunk. Még akkor békés, szép élet volt, 1935–40 körül. Később is, amikor már nem volt házunk, sokat jártam le Kláriékhoz. Nyaranta akkor náluk laktam. Elmentünk a templomba, de nem imádkoztunk, csak beszélgettünk.

A zsidók a városban elszórtan éltek. Nem volt túl sok kapcsolat közöttük, és nem emlékszem rá, hogy nagyon vallásosak lettek volna. A zsidó iskola ott volt a templom mellett. Nem emlékszem más intézményre [Nem is igen volt más intézmény, az 1929-ben megjelent Magyar Zsidó Lexikon is csak a Nőegyletet említi meg. – A szerk.]. Én a tanító bácsira emlékszem, a rabbira nem. És inkább a világi értelmiségi zsidókkal volt kapcsolatunk, mert hiszen az egyik nagybátyám, a Rosenfeld Imre, az orvos volt. Ő a parasztok orvosa volt. Olyan ember volt, aki motorbiciklin járta a tanyákat, és ha a parasztoknak nem volt pénzük, akkor ő vette meg a gyógyszert. Ott volt a Rosenfeld Gyula nagybátyám, a Klárikának – a legkedvesebb unokatestvéremnek, aki két évvel volt idősebb nálam – az édesapja, az ügyvéd volt. Rosenfeld Pali végül egy Margit nevű keresztény nőt vett feleségül 1943-ban vagy 1944-ben, aki már pár éve szeretője volt [Valószínűleg pár évvel korábban jöhetett létre a házasságkötés, hiszen a harmadik zsidótörvény, az 1941. augusztus 8-án életbe lépett törvény (1941:XV. tc. „A házasságról szóló 1894:XXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről) megtiltotta zsidó és nem zsidó házasságát, a házasságon kívüli nemi kapcsolatot pedig fogházzal, illetőleg börtönrel sújtotta. Lásd: zsidótörvények Magyarországon. – A szerk.]. 1944-ben született egy gyermekük, Imre, akit majdnem az édesapjával együtt deportáltak, de a kecskeméti gettóba menet az édesanyja kivehette az apja kezéből. Ez a fiú ma is Nagykőrösön él. Két gyereke van. És emlékszem, még volt az üveges, üvegkereskedő vagy porcelánboltos Nagykőrösön, úgy hívták őket, hogy Hofferék. Volt ott egy fűszeres, a Fenyves bácsi, annak a lánya is a barátnőm volt, a Fenyves Zsuzsa. És volt a Lázár bácsi, az pedig tollkereskedő volt. Sok gyereke volt, egy maradt csak életben, a Vera. A többit mind megölték.

A nyarak melegek, boldogak voltak. Úgy teltek, hogy reggeltől estig a strandon voltunk vagy a Cifrakertben. Volt egy nagyon szép erdőszerű kert, ahova kijártunk, ahol a nagyobbak meg az ügyesebbek teniszeztek. Mi meg csak lestük őket. Aztán délutánonként összejöttünk a Lázárék valamilyen raktárában. Ott barkobháztunk. Jártunk moziba. Hol Kecskemétre bicikliztünk, hol Ceglédre. Boldog élet volt.

Mikor az üzlet tönkrement, akkor költözött föl tulajdonképpen az édesanyám az édesapámmal és velem együtt Budapestre. Az életet itt folytattam a nagymamám védőszárnyai alatt. A budapesti nagyszülői ház egy boldog családi fészek volt egészen a háborús évek kezdetéig. Az Üllői út 119-ben laktunk egy négyszobás lakásban, ahol ott lakott a nagymamám, a nagypapám, amíg élt, anyukám, az édesapám, én és a Sebestyén Lajos nagybátyám mindaddig, ameddig meg nem nősült. Szeretetteljes, zenét és irodalmat szerető család voltunk, nem voltunk gazdagok, sőt inkább problémás volt az élet.

Amikor már az édesapámnak a lehetőségei a kenyérkereset terén kimerültek, a nagymama és az anyukám elkezdtek kötni. Kézi kötéssel foglalkoztak. A háború előtti években elég divatos volt a mintás kötés, azt szépen megtanulták. És ez volt a bevételi forrás, sőt még voltak bedolgozóik is. A Váci utcában pedig volt egy üzlet, ahol a kész kötött holmikat átvették. Apám ekkor többnyire kártyázással foglalkozott. Én zongorázni tanultam. Gimnáziumba jártam, sokat olvastam. Mást se hallottam magam körül, mint a zenét és az irodalmat. Édesanyám barátai között is sok jó ember

volt, akik gyakran vendégségbe jöttek hozzánk. Én meg bekukucskáltam a függönyreken keresztül, és kihallgattam, hogy miről beszélnek. Egy szobában aludtam a nagymamámmal és az anyukámmal. Vasárnap reggelként arra ébredtem, hogy valami számomra teljesen érthetetlen dologról beszélgetnek. Aztán kiderült, hogy mindketten mindig ugyanazt a könyvet olvassák, és azt beszélték meg.

Szerény háztartásunk volt, de azért ameddig lehetett, volt alkalmazott, kisegítő. Csak egy, mindig egy, meg egy német fräulein, aki engem tanított, meg nevelgetett is. Az alkalmazottak erdélyi kislányok voltak, akik a takarításban meg a főzésben részt vettek. Mindaddig, ameddig a zsidótörvények nem tilalmazták, később pedig már nem volt pénzünk se rá. A későbbi években a cselédszobában már albérlő lakott [1944 áprilisában tiltották meg zsidók háztartásában nem zsidók alkalmazását. Lásd: zsidótörvények Magyarországon. A család már valószínűleg korábban elszegényedett, és azért nem tudott cselédet alkalmazni. – A szerk.].

Nem volt a család vallásos. Annyiban volt csak, hogy a nagymama pénteken gyertyát gyújtott, és Jom Kipurkor böjtöltünk. Ez volt összesen. Volt valamifajta ezoterikus istenhit a családban. Nem jártak a szüleim templomba. Én az iskolában vallástan órára – mivel ez kötelező volt – jártam. De igazán nem mélyültünk el benne. Felvilágosult, liberális szemlélet uralkodott nálunk. De az érzés a zsidóság iránt természetesen megvolt. A nagymamámnak két testvére volt Izraelben [A terület akkor Palesztinának hívták, és brit fennhatóság alatt volt. – A szerk.]. Akkor [a háború előtt] nagyon nehéz volt a kapcsolatot tartani velük, de azért valamennyire sikerült. Egy harmadik, Aladár nevű testvére Franciaországban élt.

Egy minden tekintetben felvilágosult, politizáló család voltunk. Olyannyira, hogy engem is bevontak ebbe. Újságolvasó voltam, s a közös étkezéseknél ezek a témák mindig előkerültek. Konkrétan emlékszem rá, hogy 1936-ban hallgattam a Gömbös temetéséről a rádióközvetítést – akkor már Budapesten laktunk –, és akkor én már tudtam, hogy a Gömbös egy gonosz ember. Volt egy érdekes vonatkozása a politikai résznek. Azt a nagybátyámat, Sebestyén Ernőt, aki az 1930-as években, tehát már a hitleráj idején Németországban volt kereskedelmi ügynökként, kicsit megszedítette a németeknek, a Hitlernek a produktuma. És emiatt aztán véres viták voltak a családon belül, nem értettük, hogy lehet, hogy egy zsidó a németek iránt valamifajta megértést tanúsít.

Egyébként a családban nagy társasági élet folyt, sok jó barátunk volt. Ezek között talán megnevezném Szántó Györgyöt, aki hozzánk nagyon sűrűn járt látogatóba. Ő az első világháború előtt festőművész volt, aztán később megvakult, és író lett [Szántó György (1893–1961) – művészi pályáját festőként kezdte, de egy első világháborús sebesülése miatt először az egyik, majd mindkét szemére megvakult. Aradon, 1942–44 között Budapesten, majd 1947-től végleg Budapesten élt. Főként történelmi és ifjúsági regényeket írt. – A szerk.]. Az ő révén anyukámnak sok író barátja volt, még Tamási Áron is megfordult nálunk vendégségben. Voltak keresztény kapcsolataink is, elsősorban azokon az üzleteken keresztül, ahova az anyukám szállított. Meg a házbeli ismerősök között is volt egynéhány. Nem azt mondom, hogy olyan sok, de egy család volt, akivel elég közvetlen és nagyon jó viszonyban voltunk. Az asszonyt Kiss Zoltánnénak hívták, egy emeleten lakott velünk, az anyukám nagyon sok munkát adott neki.

Az elemi iskolát még Nagykovácsoson elkezdtem, de aztán itt, Budapesten folytattam a Práter utcai elemiben. Jártam az iskolába, gyűjtöttem a filmszínészek képeit. A Práter utcai iskolából a tanárok

közül első osztályból emlékszem a Háros Antalnéra, aki egy nagyon kedves idősebb tanító néni volt. Már folyt az oktatás, amikor én oda kerültem. Az elemi iskolai dolgokra nem sokat emlékszem. Volt egy nagyon kedves osztálytársam, egy nagyon szegény kislány, úgy hívták, hogy Veres Ilona. Ő nagyon jelentős szerepet játszott az életemben. Eleinte együtt tanultunk, aztán úgy folytatódott, hogy nagyon gyakran aludt is nálunk. Majdnem testvéri kapcsolatba kerültünk. Végül is az összes hamis papírokat, amivel menekültünk, és az illegalitásba mentünk, ő és a családja adta nekünk.

Énnekem vegyesen voltak barátnőim, talán inkább keresztények, mint zsidók. Valószínűleg abból adódóan voltak zsidó barátaim, hogy az A és a B osztályból az összes zsidó egy vallásanórára járt. Ez valamilyenfajta összekapcsolást adott. De érdekes módon mindig valamilyen módon megéreztem, és megérezem a mai napig is, hogyha valaki zsidó. Nem tudok magyarázatot mondani rá, valamifajta érzelmi kapcsolatot mindig érzek avval együtt, hogy a gyerekeim csak félzsidók. Mert az első férjem keresztény volt.

Gimnáziumba a Práter utcába jártam. A kedvenc tantárgyaim az irodalom és a nyelvtan voltak. És nagyon gyenge voltam matematikából. Ének, torna, abból mindig jól sikerült szerepelni. Akkor még nem volt bennem a művészetek iránt olyan nagy érdeklődés. Zongorázni tanultam, a zongorát is szerettem, de nem éreztem magamban olyan tehetséget, hogy érdemes lenne belemenni. Úszni jártam, a téli sportokat nagyon szerettem, különösen a korcsolyázást a Fradi pályán. Jártam tánciskolába is, de csak az utolsó években. Volt egyszer egy nagy összeütközésem a némettanárnővel, akit Schultznak hívtak. Írtam egy cédulát, hogy ezek a gyerekek lopnak, és a Schultz egy undok. És a cédulát elkapta, és majdnem kicsaptak. Aztán mégse csaptak ki. Ott végeztem 6 osztályt, mert akkor jött 1944. március 19-e, a német megszállás [lásd: Magyarország német megszállása]. A hatodik gimnáziumot már be sem fejeztem. Attól kezdve, hogy a németek bejöttek, és csillagot [lásd: sárga csillag] kellett viselnem, attól kezdve már nem jártam iskolába.

A család a zsidóság helyzetének megváltozását abból érezte meg, hogy az életlehetőségeink nagyon összeszűkültek. Egyrészt nem volt családfenntartó férfi, mert édesapám már az 1930-as évek végétől kezdve semmit nem tudott csinálni. És hallgattuk a rádiót, meg érdeklődtünk, a szüleim az újságot is olvasgatták, napi érdeklődési témák voltak a zsidókkal kapcsolatos intézkedések. Konkrétan a zsidótörvények [lásd: zsidótörvények Magyarországon] is érintették a családot, úgy, hogy a nagybátyáim nem tudtak praktizálni. Az iskolában is volt már, akiről tudtuk, hogy nyilas érzelmű. Volt két fiú a házban, ahol laktunk, úgy hívták őket, Rostás testvérek. Azokról tudnivaló volt, hogy nyilasok. Szóba se álltak velem. Már idősebbek voltak nálam. Mondjuk, effektív közvetlen nem bántottak.

Arra emlékszem, volt egy házkutatás is nálunk. Kis buta gyerek voltam akkor, tizenvalahány éves, és attól féltem, hogy a spájzban lévő ennivalókat el fogják vinni, és azért, amit találtam a spájzban, a fürdőszobán keresztül behordtam a szobába, és a dunyha alá dugtam a lencsét meg a babot. Meg kivittem a folyosóra. Hogy miért volt a házkutatás, azt nem tudom.

Mikor bejöttek a németek [lásd: Magyarország német megszállása], elkezdődött a készülődés a túlélésre. Elégge okos nő volt az édesanyám, és elhatározta, hogy nem megyünk be a csillagos házba [lásd: csillagos házak]. A szobabútort meg más holmikat elvittek a kijelölt helyre, a barátnőjének a lakásába, ha jól emlékszem, a Zoltán utcába. Mi pedig mély illegalitásba mentünk. Az édesanyámnak volt egy keresztény barátnője, úgy hívták, hogy Vértesné Anikó. És az

felajánlotta, hogy elbújtat bennünket. Így amikor a csillagos házakba költözés volt, mi, négyen csak látszólagosan mentünk oda, valójában bevonultunk a Hőgyes Endre utca 1-be, az Anikó néni lakásába [A Hőgyes Endre utca a IX. kerületben van, Ferencvárosban. – A szerk.] Az egy földszinti lakás volt. És ő minket, négyünket eltartott. Főzött ránk, vásárolt. Leeresztett rolókkal éltünk, és mikor az amerikai szőnyegbombázások voltak, borzalmasan félelmetes volt [Az első (angol) légítámadás 1944. április 3-án érte Budapestet. Ezt követően rendszeressé váltak a légítámadások. Lásd még: légítámadások Magyarország ellen; Budapest bombázása. – A szerk. – A szerk.]. Az óvóhelyre ugyanis nem mertünk lemenni. Volt még egy személy, akinek jelentős szerepe volt az életünkben. Ez egy Molnár Béla nevű keresztény fiú volt, jóval idősebb volt nálam. Ő úgy próbált rajtam segíteni, mikor elköltöztünk az Üllői útról, hogy ő meg az Ilonka, a barátnőm, beköltöztek oda a mi lakásunkba átmenteni a lakást.

Egy vagy két hónapra rá, amikor én ezt az amerikai szőnyegbombázást, az elzártságot nagyon nehezen viseltem, akkor elvitt az édesanyjához engem Tata-Tóvárosba. És ott voltam kb. egy hónapig egyedül. Margit néninek hívták a Molnár Béla édesanyját, aki tudta, hogy zsidó vagyok, de mint erdélyi menekültet tartott ott engem. Egy hónappal azután, hogy lekerültem Tatára, lebombázták a Hőgyes Endre utcai ház melletti Erzsébet kórházat, és ott rettenetes nagy lőtás-futás volt. [Szövetkezetek Erzsébet Kórháza – (Kis Fő u. 14., ma Knézits u.) 1870-ben alakult Erzsébet Homeopata Kórház néven 6 szobával és 12 ágygal. 1884-től gyógyíthatatlan betegek elhelyezésére szolgált. 1921-ben az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Hangya Szövetkezet vásárolta meg, főleg falusi betegeket fogadott, járóbeteg-ellátást is végzett. A helyén ma a Schöpf Mérei Ágost Kórház és Anyavédelmi Központ található. – A szerk.] Úgyhogy megijedtek anyukámék, és vonatra ültek, és utánam jöttek Tata-Tóvárosra. Ennek is volt egy érdekes momentuma. Egy állomás Tata előtt Vértesszőlős. Ott a vonatról az anyukám valamiért leszállt. Hogy miért, azt nem tudom. Talán vizet akart venni, és lemaradt a vonatról. A vonat ment tovább a nagymamámmal meg az édesapámmal. Ő pedig ott a sínek mentén éjszaka megismerkedett egy Tomasek nevű bányásszal. De ennek tulajdonképpen semmilyen jelentősége akkor még nem volt. Jött a következő vonat, és azzal utánunk jött. Akkor ott volt az egész család a Margit néninél. Mindannyian mint erdélyi menekültek. Ott voltunk egészen október 15-ig [lásd: nyilas hatalomátvétel].

Mikor jött a Horthy-proklamáció, a nyilas kormányátvétel, akkor mindenki megijedt, és az anyám azt mondta, hogy nem lehet tovább maradni. És eszébe jutott neki az a Tomasek nevű bácsi, az a bányász, és átment először ő Vértesszőlősre, és aztán az egész család. Ő volt a harmadik, aki bújtatott bennünket, de az első, aki nem tudta, hogy zsidók vagyunk. Lehet, hogy sejtette, mindenesetre befogadott bennünket. És ott voltunk egészen december 13-ig. Ott megint az apukám nem sokat tudott tenni, de a két asszony, mármint a nagymama, anyuka meg én, elkezdtünk megint csak kötni. Zoknikat kötöttünk meg meleg kesztyűket. És abból éltünk. Emlékszem, egy decemberi napon, valószínűleg 13-án, egyszer csak beözönlött egy csomó nyilas, és azt mondták, hogy keressük Ács Sándort, aki Veres Ferenc néven, Ács Sándornét, aki Veres Ferencné néven és Ács Mariannt, aki Veres Ilonka néven él. Ebből lehetett tudni, hogy konkrét feljelentésre jöttek ki. Az a gyanúnk, hogy annak a bizonyos Kiss Zoltánnénak, aki a házban lakott, volt egy testvére, és az nyilas volt. Az ő feljelentése alapján találtak ránk. Az volt a nagy baj, hogy a Kissné tudta, hol vagyunk. Valamikor valaki megmondta neki, vagy az Ilonka, vagy a Béla. Valamelyikük véletlenül elszólhatta magát, az is lehet, hogy jóindulattal, és ennek a Kissnének a testvére is beköltözött a mi lakásunkba. Valószínű meg akarta kaparintani az egészet, és

följelenített.

Így vittek el bennünket a nyilasok 1944 decemberében Vértesszőlősről a Tomasek családtól, aki szegény ugyancsak megszenvedte a dolgot, mert nagyon csúnyán megverték őt is meg a feleségét is. Őt is bevitték Komáromba, a Csillag-erődbe. Az éjszakát a nyilasházban töltöttük, még ott, Vértesszőlősen, és aztán átadtak bennünket három magyar csendőrnek. És a három csendőr vitt minket – egy öt kilométeres út volt – Vértesszőlőstől Tatáig gyalog. Az anyukám próbálta őket meggyőzni arról, hogy engedjenek el minket. Nagyon közel volt a háború vége. Ő majd igazolni fogja, ha bajban lesznek, hogy hagytak bennünket futni, menekülni. De nem, bevitték bennünket Tatára. Vagy csendőrség volt, vagy katonasági központ, azt nem tudom pontosan, és onnan rövid időn belül a komáromi Csillag-erődbe [A komáromi erődrendszer egyike, 1944 őszén sok roma származású embert innen indítottak a különböző koncentrációs táborokba. – A szerk.]. Ott voltunk talán nyolc napig. Volt anyukámnak egy térképe, amin be volt jelölve a front állása, onnan tudtuk, hol vannak az orosz csapatok, és hol jöttek föl az amerikaiak Szicílián keresztül. Emlékszem a jelenetre, ott a fogdában, ahol egy csomó nő volt, már hallatszott az ágyúzás főnről is, és azt reméltük, hogy így talán megússzuk. De nem úsztuk meg.

Bevagoníroztak bennünket Komáromban, és elvittek Ravensbrückbe. Édesapámat egy másik szerelvénnyel vitte, arról annyit sejtettünk, lehet, hogy egyenesen Dachaubába ment, nem biztos, lehet, hogy Dachaubából került át Auschwitzba. Párhuzamosan ment a két vonat. Egy hosszú tehervonatos utazás után december 24-én megérkeztünk Fürstenberg faluba, ahol volt egy koncentrációs tábor, Ravensbrück. Bevitték bennünket, egy éjszakát a szabadban, a földön töltöttünk, mikor megérkeztünk. Másnap reggel aztán az utolsó kis motyóinkat is elvették. Hideg fürdő után minden ruhát le kellett vetni, és helyette mindenféle rongyot kaptunk, majd elvittek bennünket a 31. barakkba. Ott még elvoltunk vagy két hónapig. Minden nap voltak a szokásos appelek, nagyon nehéz volt elviselni, nagy hideg volt. Közel van a Balti-tengerhez. Anyukám nagyon beteg volt, vagy epekőve volt, vagy rákja. Egy fogoly orvos megvizsgálta, beszélgetett vele. A 75 éves nagymamám jobb állapotban volt. Engem vagy kivittek mindenféle vacak munkákra a táboron kívül, vagy nem. Ha lehetett, megpróbáltam elspórolni, hogy az erőim megmaradjanak, hát ijesztő volt.

Felesleges munkák voltak. Engem csak arra a helyre vittek, ahol homokot kellett lapátolni, földet. Körbe-körbe, egymásnak, semmi értelme nem volt. Volt egy ügyes fogásom. Sorba voltunk állítva, mikor kivezényeltek a munkára, és ahogy mentünk, egyszer csak egy 180 fokos fordulattal visszafelé fordultam. Megkérdezték, hogy hogy megyek vissza. Mondtam, hogy fölösleges vagyok, és visszamentem. Úgyhogy túl sokat nem dolgoztam ilyen szörnyű munkákat, hanem a barakkban tartózkodtam, az volt a napi foglalatosságom.

A nagymamámban nagyon sok lelkiérő volt. És volt egy cseh rabtársunk, aki zsidó nő volt, nagyon rendes nő volt, mindig bátorított minket. Március eleje lehetett, és akkor már kezdődtek az evakuálások. Hozták az auschwitziakat, nem is volt üres barakk már, egy úgynevezett zeltlagerbe helyezték el őket. A zeltlager egy sátor volt, abban már nem voltak ágyak sem. A földön feküdtek és aludtak az emberek. Jártam ott, mert kerestem ismerősöket, találtam is, azt hiszem – azok rettenetes helyzetben voltak. Borzalmas felfordulás volt a táborban, az egyik appel a másikat érte, ilyen csoportok, olyan csoportok.

Egy éjszaka azt mondták anyukámék, hogy most már csak fiatalokat szednek össze, viszik őket, és engem elbújtattak az ágy alá. Ők kimentek, és nem jöttek vissza. Soha többé nem találkoztunk. Ott maradtam egymagam. Már lerobbant állapotban voltam, aztán hogy ők eltűntek, még rosszabb állapotba kerültem. Áttettek egy másik blokkba, ott valami szoknyafélém volt, el kellett dobni, mert annyira tele volt tetűvel. A mínusz nem tudom én, 10 vagy 15 fokban inkább voltam egy plédbe csavarva, minthogy valami ruha legyen rajtam. Akkor egyik blokkból a másikba kerültem. Aztán már árokásásra vittek ki mindenkit, aki bennmaradt. Én egyszer a munkába menet összeestem az úton, nem bírtam magamtól fölállni. Az aufseherin [felvigyázónő] egy farkaskutyát uszított rám, az a karomat fogta meg, és annál fogva húzott maga után. A foglyok ilyenkor mindig segítőkészek voltak, föltámogattak, és elcipeltek a munkahelyig. Ott eldugtak valami árokba, és úgy vittek haza, hogy két oldalról támogattak. De mondanom se kell, mikor visszaértünk este, a létszámellenőrzésnél kiszuperáltak. Az volt a szöveg, hogy ilyenkor a betegeket és a gyengéket elviszik az úgynevezett kinderlagerbe. Akkor még nem tudtuk, hogy mi van, csak mindent sejtettünk. Éreztük az égett hús szagát. Nem akartuk elfogadni ezeket a szörnyűségeket, én még reménykedtem, hogy talán oda kerülök, ahol anyukámék vannak. Másnap reggel fölvonultatták ezt a társaságot, amiben én is benne voltam, hogy visznek a kinderlagerbe. Úgy látszik, az életösztön erősebb volt, tudtam németül, és odamentem a német SS-felvigyázónőhöz, és azt mondtam, hogy én 16 éves vagyok, úgy érzem, munkaképes vagyok, és engedjen vissza. Visszaengedett. Hát abból már munka nem lett, mert este már még rosszabbul voltam.

Hogy hogy kerültem a 10. blokkba, a revierre [kórházblokk], nem tudom megmondani, biztos ott is valaki segített. Tény az, hogy ott találtam magam a kórházban. Volt egy ilyen látszatkórház. Ott elmebetegek voltak, akik borzalmasan ordítottak, szerencsétlenek, időnként elvitték őket. És ami az én nagy szerencsém lett, ott találkoztam Kerényi Gráciával [Kerényi Grácia (1925–1985) – költő, műfordító. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1943-ban kezdte meg tanulmányait magyar–latin–görög szakon. Németellenes propagandát fejtett ki hallgatótársai körében, ezért a Gestapo 1944 áprilisában letartóztatta. Politikai fogolyként megjárta Auschwitzot, fogolytársaitól ott tanult meg lengyelül. Hazatérése után folytatta tanulmányait, 1948-ban szerzett tanári diplomát. A 60-as években felváltva élt Varsóban és Budapesten, a 80-as évek elején részt vett a lengyel ellenzéki megmozdulásokban. – A szerk.]. Egy nagyon vallásos keresztény lány volt, aki úgy került egyik börtönből a másikba, végül Auschwitzból Ravensbrückbe, hogy az egyetemen falragaszokat gyártott a németek ellen. Grácia nyelvtelhetség volt, tudott németül is, angolul is. Ott a kórházban bizalmi állásba került. Tetvetlenített meg hőmérőzött. Egy évvel volt idősebb nálam, azonos családi milióból jöttünk, nagyon jól összebarátkoztunk, és sokat segített nekem. Egyszer lázas voltam, beütöttem a lábam, betettek megint egy kiselejtező csoportba, de Grácia kihozott. Itt egy látszatkórház volt, meg kísérletezés. Megröntgeneztek, és az orvos mondta, hogy tébécés vagyok, és azonnal feltöltöttek levegővel. Elég fájdalmas volt. Megnézett az orvos, adott mindenfélét. Elég sokat vizsgálgatott meg nézegetett bennünket. Egyszer berendelt engem a műtőbe. Műtő?! Egy kis asztal volt, és egy katonanő egy tálban behozott valami piros dolgot, úgy nézett ki, mintha valami húsféleség lenne. Azt mondták később, hogy egy borjúmirigy volt. De én nem tudtam megállapítani. Fölvágták a combomat, és belevartták. A Nemzetközi Vöröskereszt ezt kivizsgálta, és megállapította, hogy orvosi kísérletet folytattak rajtam. Sokféle orvosi igazolásom volt róla, én ebből egy szót se értettem. Ott voltam a kórházban, egy ágyban feküdtem egy cigány asszonnyal, ott halt meg mellettem. Az már április közepe-vége volt. És egyszer csak elmentek a németek. Mi ott maradtunk egy vagy két napig teljes interregnumban. A járóképes betegek

feltörték a raktárakat, ott rettenetesen sok vöröskeresztes csomag volt. A fő utcára kiborították ezeket a dobozokat, élelmet, csokoládét, tejport, szardíniát, húskonzervet, és abból étkeztünk. Én arra emlékszem, hogy csak csokoládét ettem, nagyon óvatosan, így nem lettem beteg. Két nap múlva jöttek az oroszok.

Csodálatos volt! Jöttek két sorban, fűtőkben lógtak a tankokon, gitároztak. És a lágerban, akik még jó állapotban voltak, fölugráltak a tankokra. Egy-másfél órán belül föl voltak állítva a gulyáságyúk, főzték a levest, krumplit. Egy héten belül átszállítottak bennünket, akik még ott voltunk, és az egészet orosz kórházzá alakították. Egyszerre csak tele voltunk orosz orvosokkal, orosz nővérekkel. Ők gyógyítottak bennünket. Ez volt május első napjaiban, és 1945. augusztus 22-én engedtek el. Addig gyógyították a sebet rajtam, meg lázas voltam, meg kellett csapolni, voltam 36 kiló. Akkor a vöröskeresztes autóbusszal elindultunk. És eszünkben se volt, hogy ne hazajöjjünk! Meg se fordult az agyunkban, hogy máshova menjünk. Egy nap jött egy vöröskeresztes autóbusz vagy autó, és a Gráciát el akarták vinni Svájcba. Mert az édesapja, Kerényi Károly klasszika-filológus tudós volt, már ott élt régen. [Kerényi Károly (1897–1973): klasszika-filológus és vallástörténész, az MTA tagja. Az antik vallástörténet nemzetközileg is elismert kutatója volt. 1943-ban Svájcba emigrált. – A szerk.] És nem sikerült, hogy fölszálljon. Thomas Mann is próbálta Gráciát megmenteni, amikor valamelyik börtönben vagy talán Auschwitzban volt. Azt a választ adták neki a németek, hogy nem lehet, azért, mert nagyon sok mindent tud, nagyon sok mindent látott. Így aztán Gráciával együtt kerültünk haza. Majdnem egyenesen a budakeszi szanatóriumba. Mikor kijöttem a szanatóriumból, akkor nem a Sebestyén Ernő nagybátyámhoz költöztem, mert azok nem is fogadtak volna be, mert rossz emberek voltak, hanem a Veres Ilonka barátnőmhöz, a Bajcsy-Zsilinszky út 8-ba, az egyszobás lakásba. Nyomdász volt a nevelőapja az Ilonkának. Öten laktunk az egyszobás lakásban. Elég sokáig ott laktam náluk, nagy szegénységben éltünk, ez 1946-ban volt.

Megtudtam, hogy a szegedi rokonok élnek, a Kármán család, mert Auschwitz helyett Ausztriába vitték őket, és akkor lementem hozzájuk Szegedre. A rokonok azt akarták, hogy újra iskolába járjak, de én még jó darabig nem voltam olyan állapotban, hogy gyerekként, más környezetben újra iskolába járjak. Egy véletlen folytán találkoztam Lázár Verával, aki nagykőrösi barátnőm volt, összetalálkoztam vele egy utazás során. A családja lent lakott Nagykőrösön, de ő egy diákotthonban lakott Pesten. Rábeszélte, hogy jöjsek fel ide, Pestre. A Kármánék nagyon nem akarták, de nem tudott senki visszatartani. Ez 1947-ben történt, akkor még csak 20 éves voltam. Nem volt semmi szándékom, tervem. Laktam a diákotthonban, ez a Jointnak egy kisebb diákotthona volt a Zoltán utcában, egyetemistáknak, főiskolásoknak. Jártam hegedűt tanulni a Tátraihoz, meg elkezdtem újra zongorázni. [Tátrai Vilmos (1912–1999), hegedűművész, a Tátrai Vonósnégyes (1947) és a Magyar Kamarazenekar (1957) alapítója és vezetője. – A szerk.] Aztán beiratkoztam a bölcsészkarra, történelem-földrajz szakra. De nem volt érettségim, le kellett volna érettségizni, de nem tudtam magam elhatározni. Az egyetem félbe maradt, én kilógtam a diákotthoni orvostanhallgatók meg a bölcsészek közül, és ki kellett jönni a diákotthonból. Akkor már nem iratkoztam be sehova. Végülis nem érettségiztem le. Sokkal később, az 1950-es években már levelezőn végeztem el a Pedagógiai Főiskola könyvtár szakát.

Amikor kijöttem a diákotthonból, albérlő lettem, egyik albérletből a másikba mentem. 1948-ban elvégeztem egy gyorstalpaló tanfolyamot. Ez úgy adódott, hogy a Lázár Vera már járt a Vándorkórusba, és oda elvitt engem is. Ez egy mozgalmi kórus volt, és ott nagyon sok rendes ember volt. Egyszer ott adódott egy lehetőség, hogy egy szaktanfolyamra elküldtek. Oda jártam négy hónapig,

de az nagyon messze volt az én képességeimtől, könyvelést és számvitelt kellett tanulni. De elvégeztem, és utána elhelyezkedtem a Terményforgalmi Vállalatnál, és dolgoztam is ott egy jó ideig. Terményfelvásárlói tanfolyamokat szerveztek, engem oda húszévesen elküldtek iskolavezetőnek. Dolgoztam Nagytétényben, Monoron, Tordason, különböző helyeken. Behívtak értelmes parasztyerekeket, és azokat tanítottam. Helyesírást tanítottam őket, tornára, ilyesmikre egészen az 1950-es évekig. Amikor egyszer csak kiderítették, hogy én zsidó és polgári származású vagyok, és ezt nem csinálhatom tovább. Minden indoklás nélkül leváltottak, és rendelkezési állományba tettek – akkor már az Állatforgalmi Vállalatnál voltam státuszban, és férjhez is mentem közben.

Az egyik iskolán ismerkedtem meg az első férjemmel, aki egy három elemet végzett parasztyerek, nagyon értelmes ember volt. Pópa Györgynek hívták. 1950-ben összeházasodtunk, és amikor nem mehettem már többet tanfolyamra iskolavezetőnek, egyszer csak az az ötletem támadt – megint előjött az irodalmi érdeklődésem –, olvastam az Irodalmi Újságban, hogy Máté György nevű vezetője vagy párttitkára van, és naiv gyerek módjára beállítottam hozzá [Az Irodalmi Újság a Magyar Írók Szövetségének irodalmi és művelődéspolitikai hetilapja, 1950–56 között Magyarországon, 1957–1989 között Párizsban jelent meg. Máté György (1913–1990): 1942-ben illegális kommunista tevékenységért 10 év börtönbüntetésre ítélték, 1945-től az MKP KV agitációs-propaganda osztályának alosztályvezetője, 1946–1950 között a Szabad Nép munkatársa (a pártszervezet káderese), 1950–53-ban, valamint 1956-ban a Magyar Írók Szövetsége párttitkára volt. 1959–73 között a Népszabadság munkatársa volt. – A szerk.]. Mondtam neki, ez és ez vagyok, az irodalom érdekel, nem tudna-e nekem segíteni. Fölvette a telefont, föl hívta a Búza Mártont, aki a Szikra Könyvkiadóban volt csoportvezető, és azt mondta neki: „Marci, itt van ez és ez, próbáljátok ki!” Odamentem, megfelelttem, fölvettek a Szikra Könyvkiadóba [A Szikra Könyvkiadót 1944-ben alapították Szegeden, az MKP, ill. az MDP kiadója volt. Tevékenysége középpontjában a politikai szakirodalom, mindenekelőtt a marxizmus-leninizmus klasszikusainak kiadása és a marxista-leninista társadalomtudományok (filozófia, közgazdaságtudomány, tudományos szocializmus, történelem) tárgykörébe vágó művek megjelentetése állt. Utódja 1956-tól a Kossuth Könyvkiadó, az MSZMP kiadója volt (a kiadó munkatársainak egy része pedig 1957-ben megalakította a Gondolat Könyvkiadót). – A szerk.]. Ez volt 1951-ben. Mikor a Szikrába bekerültem, konszolidálódott az életem. Ott pártfegyelem volt, ott kellett lenni a taggyűléseken, be kellett lépni a pártba, de nem volt egy olyan nagy drill.

Közben még 1946-ban kapcsolatba kerültem a Jó Pásztor Misszióval [lásd: Jó Pásztor Bizottság]. A diákkoromban volt egy Fillenz Péter nevű orvostanhallgató. Annak volt egy unokatestvére, akivel valahogy barátságba kerültem, és ő a Jó Pásztor Misszióban dolgozott. A Jó Pásztor Misszió volt két nagyszerű vezetője, az Éliás József, aki egy református pap volt, és a Kádár Imre. A Jó Pásztor Misszió az volt a hivatása, hogy a zsidókat térítette. És valahogy ezeknek nemcsak hogy a bűvkörükbe kerültem, hanem próbáltam is ebben hinni, de nem sikerült soha. Én többször kacérkodtam azzal, hogy hinni tudjak bármiféle Istenben, de soha nem tudtam. Viszont fölvettek gépíróknak. Rendes légkör volt, jó emberek voltak, az Éliás is meg a Kádár is. Csak néhány hónapig dolgoztam ott. Egy jó ideig, mikor még a Vereséknél laktam, nagy szegénységben voltunk, és még akkor nem volt rendes pénz, azok arannyal fizettek, meg liszttel [lásd: feketézés, cserekereskedelem; a forint bevezetése].

Az első férjemmel egy egyszobás lakásban kezdtük az életet a Szabadsághegyen. Az úgy lett, hogy a Lázár Vera barátnőm összeházasodott egy Szőke Tibor nevű fiúval ugyancsak a Vándor-kórusból. Az akkor belügyes volt, meg volt partizán, és megtudta, hogy a Szabadsághegyen van egy öröklakás, amit ki lehet igényelni. Fölmentem oda, üresen állt. Így jutottam ahhoz a lakáshoz. Odaköltöztem a férjemmel 1950-ben. És azt vettem a fejembe, hogy őt taníttatni kell, mert három elemije volt. Végül elvégezte a Mezőgazdasági Főiskolát, is, és így lett belőle agrónómus. Többnyire vidéken dolgozott.

Két lányunk született. Nem könnyen születtek, mert feltehetően ennek a hormonkezelésnek a következtében nem is tudtam teherbe esni, meg meg is változott a testem. Ahogy elkezdtem hízni, deréktól fölfele sovány vagyok, innen lefelé pedig hízik. Lehet, hogy az ezzel kapcsolatos lelki tényező is hozta magával, hogy sokáig nem tudtam gyereket szülni. Akkor egy egész hosszú orvosi kezelés után, hatévi házasság után 1956-ban született meg az első kislányom, Kati, a második, Júlia pedig 1957-ben. Akkor úgy éreztem, hogy megint van családom. Megint van miért élni. Én ott voltam a gyerekekkel, a férjem meg ment egyik helyről a másikra vidéken. Hiába tanult, azt az életformát, amiben ő élt, és amiben én, nem tudtuk összeegyeztetni. Úgyhogy szépen békességesen el is váltunk. Azt hiszem, ez 1962-ben volt.

1956-ban jött az ellenforradalom [lásd: 1956-os forradalom]. Fönn laktunk a Szabadsághegyen, én a kislánnyal voltam otthon, hét hónapos volt. És jöttek a házba suhancok, megfenyegettek. Volt a földszinten egy nő, akit nem is ismertem, és nem is láttam soha, és őt fölhozták a lakásomra, és azt mondta az a nő, hogy mikor Sztálin meghalt, én sírtam az utcán. Ezek akkor faggattak, kérdezgettek, nagyon kritikus volt a helyzet. A gyerek az ölemben volt, és így belecsíptem a fenekébe erősen. Elkezdett ordítani. A gyerek ordított, és ettől-e vagy mástól, nem tudom, de kimentek, hogy majd még visszajönnek. Nem jöttek vissza.

Már 1951-től a Szikra Könyvkiadóban dolgoztam, de nem sokáig, mert az 1956-os események után egy csomó embert elküldtek, akiket revizionistának minősítettek. Hosszú előtörténete volt ennek. A kiadó tagjainak nagy része szembefordult a túlzott „balos” nézetekkel, a taggyűléseket kritikai hangvétel jellemezte. A leginkább reformgondolkodásúakat minden megjegyzés nélkül elbocsájtották 1957. január 1-i hatállyal. Nyolcvanunkat bocsátották el. [Nincs nyoma az irodalomban, hogy az átszervezés kapcsán revizionizmus címen távolítottak volna el alkalmazottakat, de természetesen nem zárható ki. – A szerk.] Az volt a szerencse, hogy volt néhány agilis és ügyes ember az ottani dolgozók közül, akik rögtön egy új könyvkiadó alapításába fogtak. És az létre is jött, ez volt a Gondolat Könyvkiadó [1957-ben alakult meg a Művelt Nép Könyvkiadó utódaként. 1960-ban egyesült a Bibliothéka Kiadóval. Feladata a tudományos ismeretterjesztés előmozdítása volt. – A szerk.]. Egészen 1991-ig ott dolgoztam.

Másodszor is férjhez mentem 1965-ben, Szamosi Ivánhoz, aki egy zsidó ember volt. 31 évig éltünk nagy megértésben, sok gond közepette. Ő lényegében a gyerekeimnek az igazi édesapja, a lányaim is elismerték, a kisebbik lányom, Júlia a mai napig is őt tekinti apjának. Némi nehézséget okozott a családukban, hogy a férjemnek volt egy elvált felesége és egy gyereke, a Zsuzsi. Én őt is a gyerekeimnek tekintem, és a gyerekeit az unokáimnak.

A férjemmel egy közös ismerős révén találkoztunk össze. Már csak az édesanyja és a nagymamája élt, amikor összekerültünk. Az édesapja meghalt 1945-ben tébécében. Az édesanyja nagyon szerette, ő is őt, sokat gondoskodott róla. Zsidó érzelmű család volt, nem voltak különösebben

vallásosak, de a nagymama meg az anyósom is minden szombatot megtartott, péntek este gyertyát gyújtott, meg a Jom Kipur is megtartotta. A háborút úgy vészelte át az anyósom, hogy abban a bizonyos gyalogmenetben vitték őt egészen Hegyeshalomig, ahol is egy unokaöccse – az valami zsidó tanácsnak a tagja volt – közbelépett, ki tudta venni őt a Németországba irányított gyalogmenetből, és akkor hazajöttek [lásd: halálmenetek Hegyeshalomba]. Így élték meg a felszabadulást. A férjem pedig munkaszolgálatos volt, és Borban volt [lásd: Bor]. Ott szabadult föl. A nagymamának kis trafikja volt egy mellékutcában. Ő kapta vagy talán még a férje. Mikor államosították a trafikot, a nagymama együtt élt a dédivel [lásd: a kiskereskedelem államosítása].

A férjem először munkásként dolgozott, majd műszerészként, aztán később került olyan helyzetbe, hogy mérnöki munkát végezhetett. Nagyon kedves, jó szándékú, jó humorú, szorgalmas, agilis ember volt, műszaki végzettsége volt. Az együttélésünk első idejében ő is elvégzett egy főiskolát, a Kandó Kálmán Főiskolát. Mint minden műszaki végzettségű embernek, akkoriban neki is nagyon rossz fizetése volt. Gyerektartást is fizettünk még. Szóval elég nehéz volt az életünk, és nekem volt módom különmunkát csinálni a Gondolat Kiadónál. Ő is próbálkozott mindig fellendíteni az életünket, nagyon szépen rajzolt, volt egy időszak, amikor nagyon sokat rajzolt. Az életünk egy kicsit fellendült akkor, mikor külföldi munkát kapott, úgyhogy két vagy három évre is volt Szíriában, Irakban.

A szabadsághegyi lakás, ahol az első házasságom idején laktunk, nem volt igazán kényelmes lakás. Nem volt rendes fűtés, nem volt rendes konyha. Elcseréltük egy kőbányai hámszobás lakásra. Ide még az első férjemmel költöztem, de akkor már nemsokára az Ivánnal éltem. Akkor még vittük magunkkal a három szobába Kovács Terézt, aki egy ismerősünk volt, a gyerekek körül segített. Jó sok évig együtt éltünk, közben ő is férjhez ment, a férje is ott volt. Aztán elköltöztek, mi meg maradtunk ebben, ahol most is lakunk. Most már közel negyven éve ebben a lakásban lakom.

Mind a három lányt sikerült főiskolai oktatásban részesíteni. Két lány járt a közgazdasági egyetemre, Zsuzsa és Juli. Júlia lányom még egy főiskolát elvégzett, a Színművészeti Főiskolának a gyártásszervezői szakát. Nagyon nem szerette a külkert. Aztán franciául tanult, egy-két évig dolgozott a külker vonalon, de olyan helyekre, arab országokba kellett mennie, ami kényes volt a számára. Aztán átkerült filmvonalra. Sokáig a filmiparban dolgozott mint asszisztens, gyártásvezető-helyettes. Mígnem aztán egy filmprodukció kapcsán férjhez ment Szilágyi Péterhez, aki a munkatársa volt. A vejem filmtechnikus, kft.-je van, és különféle csoportokkal és produkciókkal dolgozott együtt.

A Kati lányom pedig elvégezte az angol-magyar szakot a bölcsészkaron. Férjhez ment Hajdú Györgyhöz, aki egyetemi ismeretsége volt, gyors szerelem gyors házassággal. Katika már elvégezte az egyetemet, vagy az utolsó évben volt, amikor összeházasodtak. Majdnem egykorúak voltak. György is elvégezte az egyetemet, ő geofizika szakon végzett. György családja Budapesten élt, de az édesanyja és az édesapja is pécsiek. Az édesapja tiszta zsidó, az édesanyja fél zsidó. Jó pár évig éltek velünk együtt, aztán sikerült egy szövetkezeti lakást venni. A vejem nagyon áldozatosan vidéken dolgozott, hogy összehozza a pénzt. Több mint húsz évig éltek együtt. Ők is baráti módon váltak el egymástól, bizonyos eszmei problémák merültek föl közöttük, ami sajnos váláshoz vezetett. Kati négy éve velem él együtt. Dolgozni nem tud, ezért én vagyok az eltartója. Van egy szép nagy fiuk, a Tamás, aki már felnőtt. Programozó, számítógépes. Egyedül lakik. Gondolom, néhány év múlva megnősül, de most egyelőre tanul, nagyon okos. Informatikai

főiskolára jár, nagyon sokat dolgozik, építi a jövőjét.

A kiterjedt rokonságomból többen mentek külföldre. Az anyai ágon, a Neufeld ágon voltak rokonaim Sátoraljaújhelyen. Őket deportálták, csak ketten maradtak életben, Elza és Ödi [Ödön]. Mind a ketten deportálva voltak, de hazajöttek. Nem volt könnyű életük. Végül is elmentek 1956 után Izraelbe, mert Sátoraljaújhelyen zsidóellenes fellépések voltak. Ezért meg voltak ijedve, és elmentek. Elég szolidan és szegényes módon éltek és dolgoztak ott, aztán Elza férje meghalt elég hamar. Ödi Izraelből elment Amerikába az unokatestvéreihez, aztán visszament Izraelbe meghalni.

Izrael sokat jelent nekem, az érzelmi szálak nagyon erősek. De az, hogy én ott élni akarnék, soha nem vállalnám! Természetesen nekik drukkolok, nézem a híradót, esem kétségbe, amikor meggyilkolják őket, nagyon szomorú vagyok, hogy a világ olyan lett. És az itteni antiszemita megnyilvánulások is nagyon nehezen elviselhetőek a számomra. Én zsidónak is érzem magam, magyarnak is érzem magam, ha nem éreztem volna magyarnak magam, elmehettem volna 1956 után. Amerikába sem mentem. A két unokanővéremmel, akik az 1920-as években mentek ki, 1965-ben találkoztam életemben először, mikor turistaként Magyarországra jöttek. Másodszor pedig, mikor hivatalos úton voltam kint Los Angelesben. Persze fölmerült, hogy nem mennék-e ki. Nemet mondtam.

Nem mondhatom, hogy olyan nagy örömmel fogadtam volna a rendszerváltást. Akik akkor nem féltek, azok mára már tudják, hogy a kapitalizmus nem egy fenékgig tejföl dolog. A Gondolat Kiadó – ahol akkor dolgoztam – élete is átalakult.

A gmk-val [lásd: gazdasági munkaközösség kezdődött 1985 körül. Akkor kisebb kiadói munkákat bíztak ránk. Könyveket kellett csomagolni, volt egy úgynevezett Gondolat Baráti Kör, és annak az ügyintézését bízta ránk az igazgatónő. Havas Ernő halála után egy nagyszerű igazgatója lett a kiadónak, akit Siklós Margitnak hívtak. Régi kommunista, mellesleg zsidó asszony volt, okos nő volt, közvetlen. Adott nekünk munkát, és a legelső munkával óriási szerencsénk volt. Jött egy levél egy mosonmagyaróvári könyvtárosnőtől, aki azt javasolta, hogy összeállítana egy süteményes könyvet. És ezt mi megcsináltuk. Erre az első könyvre 80 ezres rendelést kaptunk három cégtől. A szerzővel úgy voltunk megállapodva, hogy a fele haszon az övé, a másik fele a miénk. Ez megalapozta a tevékenységünket.

1991-ben megalakítottuk a Cicero Könyvkiadót. Fő profilunk a gyerekkönyvek kiadása. De amellet ismeretterjesztést is művelünk. Elsősorban hobbikönyveket csináltunk falusiaknak – különböző termények, gyümölcsök kezelésére. Klasszikus szépirodalmat is megjelentettünk, például a Hašeknek a „Svejk”-jét. Van egy úgynevezett Sulikönyvtár sorozatunk, amibe a magyar klasszikus műveknek az iskolai kötelező irodalmait tudtuk elhelyezni. Tamási Áron „Ábel”-jét, Mikszáth Kálmántól a „Beszélő köntös”-t. Nyolcéves fennállás után a könyvkiadó nehéz helyzetbe került. Megcsappant a forgalmunk. Miután nekem elég sok jó kapcsolatom volt, például még a Gondolatból Földes Tamással, aki a Talentum Kiadónak lett az igazgatója, őt választottuk. Fuzionáltunk. A legfontosabb volt, hogy az összes dolgozót átvette. A készletünket bizományban, a raktárában elhelyezte, és azóta is forgalmazza. Mára már 60 százalék tulajdonosa lett. És így fennmaradtunk. Ma is dolgozom, 76 évesen.

Én kényszer szülte kapitalista vagyok, de érzelmileg abszolút nem érdekel a pénz. Nem azt mondom, hogy nincs szükségem rá, mert végső soron a gyerekeimet, az egyiket el kell teljesen

tartani, de ért anyagilag is egy kellemes dolog, hogy egyrészt örökölttem az Izraelben elhalt unokanővéremtől is egy kis pénzt, ami biztonságot ad. Másrészt, az orvosi kísérletek miatt a Nemzetközi Vöröskereszttől kaptam segítyt, nem is egyszer. Az elsőt a háború után, 1962-ben, és a napokban is kaptam egy nagyobb összeget. Az elsőt az akkori életünk nivójának emelésére sikerült felhasználni. Anyagi gondjaim nincsenek, van rendes nyugdíjam, a férjem után is kapok nyugdíjat.

Ha fizikailag erősebb lennék, akkor többet utaznék. Az utóbbi években sajnos erről le kellett mondanom. Németországban sokszor jártam. Van egy német könyvkiadói partnerem, a Schäfer. Többször voltam a frankfurti könyvvásáron, ott is sok némettel találkoztam. Soha nem volt semmi rossz érzésem. Tudom, hogy a németek nagyon szigorúan felléptek, a zsidóüldözéseknek az emlékét feldolgozták, érzik. Voltam két alkalommal emléktúrán Auschwitzban és Ravensbrückben.

A magyarok a holokausztot, a kárpótlást elég nehezen vették komolyan. Nem elsősorban az anyagi része, hanem a szellemi része feldolgozatlan, ami fájdalmas a mai napig is. Mert ahogy ezt meg szokták fogalmazni, nem tették magyar kérdéssé. Nem a magyar történelem részeként értékelik, hanem zsidó kérdésként, és az a bizonyos szembenézés a múlttal és ennek a felvállalása elmaradt. Érdekes, hogy pont a Pokorni Zoltán, aki a Fidesznek az egyik vezető embere, tett javaslatot a Holokauszt Emléknapi beiktatására. Ez egy elég pozitív tett volt a részéről, és még pozitívabb lenne ennek a folytatása. Örülök, hogy végre megalakul Magyarországon a Holokauszt Múzeum és Dokumentációs Központ, ahova én magam is minden olyan iratot és fényképet odaadtam, rendelkezésre bocsátottam, amivel a jövő emberei számára kézzelfoghatóan lehet bizonyítani azt, hogy mi történt. A saját életünk bemutatásával.

Csodálattal nézem a zsidó élet újjászületését. Annál is inkább, mert az egyik unokaöcsémnek a Kármán házból rituális [zsinagógai] esküvője volt [lásd: házasság, esküvői szertartás], amin az én gyerekeim is részt vettek, nagyon érdekesnek találták. Az én részvételem annyi, hogy nagyon ritkán elmegyek a Bálint Házba [Bálint Zsidó Községi Ház].

Az egyik unokám a múlt nyáron elkerült a szarvasi táborba. Az élete óriási mértékben megváltozott, és ez a szarvasi tábori létének köszönhető. Lelkileg sokkal közelebb került a zsidósághoz, tartja is az ottani barátaival a kapcsolatot. Jövő nyáron is természetesen el fog oda menni. Szerencsés módon a Radnóti Gimnáziumba jár, ahol ennek a szellemiségnek az őrzése ma is megvan. [A Radnóti Gimnázium az egykori Zsidógimnázium épületében működik. – A szerk.] Azt szeretnénk, hogy a kisebbik unokám is ott tanuljon tovább. Ilyen körülmények között éljen, ilyen társadalmi hatások érik.

A legnagyobb unokám, Tamás a Kati lányomnak a nagyfia. Ő számítógépes programozónak tanult, nagyon jó állása van, nagyon szorgalmasan dolgozik, informatikai főiskolára jár. Az édesanyjával tisztességes kapcsolatot tart fenn. A Zsuzsa lányomnak is van két gyereke. Andris, a nagyobbik, most érettségizik, a kisebbik, a Kata harmadikos gimnazista. Főleg a kislánnyal van jó kapcsolat, a nagyobbik kis dörögős, nem nagyon beszélgetős.

Nagyon szeretnék többet mesélni nekik a zsidósággal kapcsolatban, arról, amit átéltem, és ha nyílik alkalom rá, mindig megteszem. Bizonyos fokig valamifajta tartózkodás van bennük. Nem nagyon érdekli őket ez a kérdés. A végrendeletemben kértem, hogy azt a filmet, amit a Spielberg Alapítvány [Shoah Visual History Foundation] készített velem, a gyerekeim és a vejeim is nézzék

meg a halálom után. Valamint most éppen karácsonykor adtam a két lányomnak és az unokáimnak a Kertész Imre Nobel-díjas könyvét, a „Sorstalanság”-ot, amibe azt írtam be, hogy ezt úgy olvassák el, mintha az én életemről olvasnának.